

Mindenne nemet mondani?

A 70-es végének, 80-as évek elejének legtöbbet játszott, legsikeresebb drámaírója kétségtelenül **CSURKA ISTVÁN** volt. Miközben vidéken is műsorra tűzték darabjait, minden évben volt egy-egy új bemutatója a Vígszínházban, amely a 70-es évek második felében a legprogresszívebb pesti színháznak számított (többek között azért, mert felkarolta a kortárs magyar irodalom ügyét¹). **SÁNDOR L. ISTVÁN** tanulmánya Csurka családi háttéréről, pályakezdéséről, a *Ki lesz a bálanya?* című első drámájáról, illetve ennek 1977-es (Dömölky János rendezte) televíziós változatáról szól.

A „HÍDON ÁT MENETELŐ NEMZEDÉK”

Csurka István ugyanabba a nemzedékbe tartozott, mint Pozsgay Imre, akkori kulturális miniszter (egy évvel volt fiatalabb nála), de az ő pályája teljesen más utat rajzol ki, és másfajta viszonyt jelez a világhoz, mint a politikusé.

Csurka megnyilatkozásaiban fontos a nemzedékhez való tartozás. „Az én nemzedékem még csupa olyan emberek között nőtt fel, akikre a sors olyan magatartást kényszerített, olyan szerepet, munkát szánt nekik, amivel nem tudtak, nem akartak azonosulni” – mondta az egyik vele készült irodalmi riportban a 70-es évek végén. Az 1934-ben született író – bár nem fogalmaz igazán egyértelműen – nyilván arról beszél, hogy a szülők generációját miképp érintette az 1945 (pontosabban 1948) utáni „szocialista átalakítás”, hogyan viszonyultak hozzá. „Ebben a nem azonosulásban sokszor volt hősi, de sokszor volt ostoba emberi tartalom is. A primitívebbje valami elveszett régivel azonosult, és azért nem azonosult az újjal, a java valami eszményivel, ami a körülmények folytán megvalósíthatatlan volt.”²

Ugyanebben az interjúban Csurka a saját generációját „hídon álló”, „hídon át menetelő nemzedék”-nek nevezte, „amelyiknek vannak még fogalmai a mögöttük lévőről, a túlpartról”, azaz a régi világról, de közben a másik oldalt – azaz a jövőt – is látnia kellene: „új világképet kellene felrajzolni, ez volna a feladat. Minden nemzedéknek ez a feladata. Ennek felrajzolásához, megírásához csak meg gondolások nélkül lehetne hozzáfogni. Ha ... a középszínvonalú meg gondolás eleve benne van a nemzedék íróiban, ez a világkép nem lesz olyan, amilyennek lennie kellene.”

Csurka nemcsak azt állítja, hogy a szülei generációjára kényszerített tőlük idegen szerepeket a „szocialista forradalom” (amelyet az ugyancsak a „szülők” nemzedékéhez tartozó Aczél György a beszélgetőkönyveiben mint az emberiség számára új távlatokat nyitó történelmi átalakulást ünnepelt), hanem azt is, hogy ez a saját nemzedékét is megfosztotta a „meg gondolások”, kényszerek nélküli létezés (az önálló célkitűzés, autonóm értékteremtés) lehetőségétől. Csurka úgy fogalmaz, hogy „a hídon átmenő, a hídon egy zászlót átvivő feladatnak nem mindig tud megfelelni a nemzedék, hogy a kezébe adott zászlóval nem nagyon tud mit kezdeni”. (Domokos 293.)

Hogy mi lenne ez a zászló, az nem derül ki a szövegből. Talán a szocializmus? Vagy más eszmények? Nem tudhatjuk, mert Csurka – nem véletlenül – nem fogalmaz pontosan. Az íróval a 70-es, 80-as évek fordulóján készített irodalmi riportokat – amelyek világszemléletét, gondolkodásmódját fürkészték – mindig átlengi valami homályosság. A beszélőnek van kedve magáról beszélni, de nem érdeke, hogy sok mindent eláruljon. Ezért kerüli az egyértelműségeket, ezért fogalmaz mindig kissé sejtelmesen. Értse, aki érteni akarja. És ne érthesse pontosan, aki félre akarja magyarázni, aki kompromittáló kijelentésekre vadászik bennük. Épp ezért elég szik meg Csurka konkrét válaszok helyett időnként egy-egy utalással vagy sokértelmű idézettel.

Például beszélgetőtársa értelmezni próbálja Csurka történelmi metaforáját, hogy mit is jelent a hídon való menetelés, és úgy találja, hogy a „zászlóval a kezében a szakadék fölött” menetelő nemzedék „a hídról közvetlenül s utolsó tanúként” „a régi paraszti világ megszűnését, letörlődését” láthatta. Ez lenne az a világ, amit a tör-

¹ A Csurka-darabok mellett Déry Tibor-, Hernádi Gyula-, Fejes Endre-, Bereményi Géza-, Örkény István-, Székely János-ösbemutatókat is tartottak A 70-es évek végén több kortárs külföldi szerző is színpadra került a Vígszínházban: Edward Bond: *Fej vagy írás* (1976), Peter Hacks: *Lotte* (1977), Ken Kesey–Dale Wasserman: *Kakukkfészek* (1977), Harold Pinter: *A gondnok* (1978), Witold Gombrowicz: *Operett* (1978), Peter Shaffer: *Equus* (1980), Brian Phelan: *Váltóőrök* (1980).

² Domokos Máttyás: A pályatárs szemével. Válaszol: Csurka István. *Kortárs* 1979. február 290–297. o. 291. A továbbiakban Domokos.

Csurka István 1964-ben *Foto: Hunyady József, Fortepan*

ténelemben maga mögött hagyott. Erre a felvetésre Csurka nem mond semmit. Pontosabban egy Csukás István-verset (*A csődör*) idéz, ami egy ló kikereléséről, meggyalázásáról szól, miközben maga a szöveg az emberi önértet foglyul ejtéséről is beszél: „az öntudat tünt gyerekkor fölött / köröz, a kovácsműhely udvarán, / mint fekete pók iszonyú üres / háló közepén”. (Domokos 293–94.)

TÖRTÉNELMI KANYAROK

Csurka gyerekként sok mindennek a tanúja volt, nemcsak (elsősorban nem) a paraszti világ letűnésének. Több interjúban, illetve visszaemlékezésben mesél a családjá – inkább csak az apja – történetéről. Az ő sorsa a történelem teremtette kényszerekről rajzol plasztikus képet, és a felidézett emberi kanyarok önkéntelenül is vitába szállnak azzal a kommunista történelemképpel, amely egyenes vonalú, diadalmas fejlődésnek mutatja a társadalom átalakulását.

Az apa, Csurka Péter a 19. század utolsó évtizedében született Békésen paraszti családban. A gyerekek közül csak ő tanulhatott (három lánytestvére nem), „a békési református egyház ösztöndíja” segítségével érettségizhetett 1913-ban „az ősi békési református főgimnáziumban”. Csurka Péter ezután a nagyváradai jogi akadémiára iratkozott be, de alighogy „beleszagolt a pezsgő váradi életbe, kitért az első világháború, vitték katonának”.³ Végigharcolta a háborút, többször sebesült, és egész a főhadnagyságig vitte. Aztán visszatért Nagyváradra, ott jogászokodott, majd megnősült, kétszer is.

A második házasságából született Csurka István. Anyja családja nagyváradi, anyai nagyapja tanító volt, maga is írógató ember, „aforizmáit, intelmeit, gondolatait egy kis füzetecskében adta ki”. Csurka Péter és felesége 1929-ben költözött Budapestre „véggépp kilátástalannak látva a helyzetet a Királyi-Romániában”. (Csurka 123.) „Sok mindent megpróbált az öreg – meséli az író –, ügynök is volt, végül a Hitelbanknál kötött ki, ahol kis színekúraszerű, kétszáz pengős állást kapott. De abból szépen megéltünk. A harmincas évek elején kezdett írógatóni, novellákat, tárcákat írt a Tolnai Világlapba és a Friss Újságba. Ponyvákat is írt, álnéven, kis pénzért, ötven-száz pengőért.”⁴

Amikor 1941-ben visszacsatolták Nagyváradot, akkor Csurka Péter a családjával visszaköltözött a városba, és ott rum- és likörgyárat alapított, ami a háborús konjunktúra miatt egy ideig jól ment. Aztán 1944-ben elhagyták Nagyváradot, „mindig a front előtt haladva előbb újra Budapest, majd Csepreg, majd egy Liching nevű kis bajor falu” következett. (Csurka 125.) „Apám vett egy kocsit lóval. Egy vak muraközi lóval mentünk végig az Alpokon” – meséli. Eközben többször voltak életveszélyben. Ezután az apa – mivel katona volt – amerikai fogságba esett. De eszébe sem jutott, hogy Nyugaton maradjanak, amikor lehetett, az első vagonnal jöttek vissza Magyarországra. „Várad reménytelen volt, Budapestre sem lehetett jönni, mert itt igazoló bizottság elé került akkor mindenki”, így hát Békésen telepedtek le. Csurka is ott érettségizett, ugyanabban a gimnáziumban, ahol az apja. (Bertha 115.) (Az apja közben sok mindennel próbálkozott, újra írni is kezdett, az Élet és Irodalom is közölte egy-két cikkét, közben szívbetegség gyötörte, végül 1964-ben közlekedési balesetben halt meg.)

SZEREPEK ÉS VÉTKEK

Inkább polgári (hivatalnoki, vállalkozói), illetve művész-értelmiségi az a háttér, amely Csurka apai örökségét jelentette. Miért hát hogy Csurkára annak idején mint népi származású értelmiségire tekintettek? És maga is miért ezt a képet erősítette? Erről elsősorban a káderlapja tehet.

Amikor 1952-ben a Színművészeti Főiskola dramaturg szakára jelentkezett, az apjával konzultálva fogalmazta meg önéletrajzát. „Apám alapos elemzés tárgyává tett minden mondatomat, ha valamely kényes, vagy kényesnek vélt helyet nem elég elegáns vagy határozott mozdulattal kerültem ki, újfogalmaztatta, amíg tökéletes nem lett, azaz nem fedett el minden gyanús pontot tökéletesen, és nem emelt ki minden kiemelhetőt ... Mit lehetett kiemelni?” Csurka sportolói múltja mellett (sikeres súlylökő és diszkoszvető volt) az egyik nagyszülő: „apai nagyapámat, akit nem ismertem. Szegény kisparasztból lecsúszott szegényparaszttá, de ez a lecsúszás az önéletrajzaimban, legalábbis úgy véltük apámmal, aranyat ér.” (Csurka 127.)

3 Csurka István: Pályám? Nekem? *Új Írás* 1975. augusztus 118–128. o. A továbbiakban Csurka.

4 Bertha Bulcsú: Csurka István. In *Délutáni beszélgetések*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. 489 o. 106–137. o. 114. A továbbiakban Bertha.

A szigligeti alkotóházban 1964-ben (hátral középen áll Csurka István) *Fotó: Fortepan*

A felvételinél ez segített, de Csurka a továbbiakhoz ezt kevésnek érezte. Ezért találta ki magának a főiskolára a narodnyik szerepet. „Be kellett látnom, hogy védekeznem kell, mert gyanús vagyok. A védekezésnek az kínálkozott a legjobb módjával, ha egy ponton, egy magam által választott ponton bírálhatóvá, hibássá és átnevelendővé teszem magam. Ezt választottam. Tudtam ízes békési tájszólással beszélni, ismertem a paraszti élet és munka számtalan emberi és tárgyi vonatkozását”. „A taktika bevált, elvégeztem a dramaturgiát, s '57-ben megkaptam a diplomámat.” (Csurka 128.)

Itt azonban Csurka néhány sorsdöntő mozzanatot kihagy. Pontosabban máshol, máshogy utal rájuk, úgy azonban, hogy ezt rajta kívül nem sokan érthették. „Életem eddig eltelt 41 éve közül – írja 1975-ben – a 22. a legkedvesebb számomra. 1934-ben születtem, tehát az 1956-os év volt számomra az a bizonyos év. Sokszor úgy érzem, hogy minden akkor történt velem, sőt hogy akkor minden megtörtént velem, s azóta nem is történik semmi. Szerelem, könyv, mozgás, utazás, életre szóló döntések. Sűrű évem volt, a legsűrűbb mindmáig.” (Csurka 120.)

A magyar történelemnek is „sűrű” éve volt 1956. Csurka nyilván arra számít, hogy az olvasók többsége hasonlóképp gondolkodik erről az évről, mint ő, ezért nem kell az októberi-novemberi eseményekről semmit mondania. Az elhallgatással hívhatja fel rá

leginkább a figyelmet, számíthat az elhallgatásokban élő közmegegyezésre. Közben a személyes ügyekről beszélhet (szerelem⁵, könyv⁶, utazás⁷ stb.), de ezzel a személyes elhallgatást is a kor viszonyainak függvényévé teheti. Ha a legtöbben elfogadják az '56-tal kapcsolatos kettős viszonyt (forradalomnak gondolja, de nem beszél róla, vagy ha a hivatalos nyilvánosság színterein szóba hozza, akkor '56-ot mond vagy októberi eseményeket, de semmiképpen nem ellenforradalmat), akkor miért lenne megkérdőjelezhető, hogy ő maga is hallgat arról, amiről különben sem beszél senki. (Egyébként a rendszerváltás után Csurka már úgy emlékszik, hogy az imént idézett visszaemlékezésben megírta „élete legfényesebb napjait”⁸, pedig az idézetteknel többet nem mondott.)

Csurka nem azt hallgatja el, hogy '56-os tevékenységéért internálták⁹, mert ez köztudott volt, sőt az egyik beszélgetőtársa rá is kérdezi: „1957-ben más írókhoz hasonlóan téged is lecsuktak. Befolyásolta ez az írói attitűdödöt?” „Írói világlátásom, öntudatom kifejlődése meggyorsult” – válaszolja Csurka, de a lényegyet most is homályban hagyja. „Hogy volt-e ennek nyomán valami alapvető felismerés bennem, nem tudom. Lehet, hogy csak annyi, hogy amit addig csináltam, az kevés. Nem esztétikailag. Világlátásról van szó.” De hogy milyen világlátásról, arról megint hallgat – gondoljon mindenki azt, amit akar. Majd így folytatja: „Ami akkor történt velem, az

5 Csurka 1957-ben feleségül vette menyasszonyát. Ebből az első házasságából egy fia született 1958-ban.

6 Nagy feltűnést keltett az 1956-ban megjelent első novelláskötete, a *Tűzugrás*.

7 1956 október elején az úgynevezett író-hajón Bécsbe utazhatott kétszáz író társaságában.

8 „A főiskolai gyűlés és benne az én szereplésem számon van tartva a forradalmat előkészítő események krónikájában. Egyébként ezek voltak a forradalom napjaival együtt életem legfényesebb napjai. Ezt is megírtam az Új Írás *Pályám emlékezete* sorozatában.” Csurka István: *Átvilágítás*. In Csurka István: *Keserű hátország. Tanulmányok*. Magyar Fórum könyvek, 1993. 220 o. 162–172. o.

9 Csurka 1956. október 15–17-én a Színházművészeti Főiskola többnapos gyűlésének fő szónokaként követelte az intézmény párt- és állami vezetésének lemondását. A forradalom alatt a főiskola nemzetőrségének vezetőjévé választották. 1957. március 4-én letartóztatták, és fél évre internálták Kistarcsára.

is egy abszurdítás. Kijöttem, befejeztem a főiskolát, megnősültem, gyerekeim született.” Azaz az élet folytatódott tovább, mintha mi sem történt volna. Ez az abszurdítás. Az elhallgatás pedig az, hogy Csurka Istvánt úgy engedték haza, hogy aláírta a nyilatkozatot, hogy a III/-III-as ügyosztály ügynökeként fog tevékenykedni.

Minderről maga Csurka István számolt be a nyilvánosság előtt 1993-ban a Magyar Fórum hasábjain. Ügynökké válásának előzményeként azt meséli el, hogy az internálás alatt két hónapig külső munkán vett részt, ahol viszonylag szabadabban mozoghatott: „Látnom kellett, hogy az ország él és felejt. Uralkodó elem a félelem és a magukra hagyottság. És mindezzel szemben az élni akarás. Nyoma sem volt már a márciusban újra kezdjük szellemének. A forradalmat leverték, az új rend beállt, az ügy eldőlt.

Más szemléletű emberként tértem vissza a táborba két hónapos kintlét után. A fegyvert is a kezében tartó ember elszántsága elmúlt belőlem, mert odakintről mindenki azt üzenete, hogy azt ők már nem csinálják, nem tehetik, és nincs is értelme. Más módszereket kellett végiggondolni.” (Csurka 167.) Beszervezése motívumát és saját elhatározását pedig így adja elő: „Kint kell nekik egy fiatal író, aki belátta tévedéseit, aki beáll a sorba, és ezzel segít a társadalom eltompításában. Mindennek azonban feltételei is vannak, nekik biztosítani kell. Amikor utoljára vezettek fel, magamban már eldöntöttem, hogy aláírom.

Végül is nem azért tettem, mert megijedtem a fenyegetésektől, nem is csak azért, hogy szüleimet és hozzátartozóimat megmentsem a gyötrelmekről, és egyáltalán nem azért, hogy megszabaduljak a további benntartástól, hanem elsősorban azért, mert elhatároztam, hogy módszert váltok, és mert teljesen bizonyos voltam magamban: soha senkinek ártani nem fogok, soha semmit senkire nézve nem szednek ki belőlem, mint ahogy eddig sem szedhetek ki, hiszen mindenkit csak mentettem, és végül halálosan biztos voltam benne, hogy a tollamat soha nem kapják meg. Viszont a tollamban kiszáradhat a tinta, ha itt bent senyvedek teljesen értelmetlenül. Tehát aláírtam. Nevet is kellett választanom, amelyen majd jelentek.” (Csurka 168.) Azt nem írja meg, de a Raskolnyikov nevet választotta.¹⁰

„A BOHÉM VILÁGBAN”

Kiszabadulása után Csurka megkapta diplomáját¹¹, majd 1957 decemberében megjelent egy novellája a Kortársban (ez volt az entree – mondja). Közben újból bizottság elé került: „A Kiadói Főigazgatóság emberei meg a Népszabadság mindent tudó elvtársai biztosítottak jóindulatukról, emlegették a tehetségemet. Kaphatok állást, akár jót is, ha leteszem a garast.” Ezzel szemben „én regényt

írtam – *Hamis tanú* [1959] – és minden szerdán vagy szombaton 20 vagy 40 forinttal kimentem az ügetőre, később csütörtökön és vasárnap a galoppra, ... mert közben valóban szenvedélyemmé vált a lóverseny.” (Csurka 1993)

Bertha Bulcsú irodalmi riportjában Csurka lóversenysz szenvedélyét az álcázás eszközének tartja: „Csurka fölfedezte, hogy el lehet bújni a komoly és a vidám arc mögé, egy életstílus vagy szenvedély mögé, szokások és játékok mögé, de el lehet bújni egy zavarba ejtő gondolat vagy a jó étvágy mögé is. Csurka a lófejek mögé bújt el. Lovakról beszél az írók között vagy nem beszél. ... Csurka pontosan tudja, hogy neki lóversenyre kell járnia, a legnagyobb irodalmi viták és ütközetek közepette zsokékat szidni, lovakat dicsegni vagy becsmérelni.” (Bertha 108–9.)

Egy másik kérdésre válaszolva – másik szenvedélyét, a kártyát is belevonva – Csurka önkéntelenül is megerősíti, hogy valóban egy újabb magára vett szerepről van szó. Pontosabban olyan szenvedélyről, amelyet tényleg álcaként tart maga elé. „Közismert vagyok arról, hogy lóversenyezek, kártyázok. Nem hiszem, hogy tudatosan vállaltam volna. Ebbe a körbe kerültem be. Czibor hatása, aki tanárom volt a főiskolán, és a szabadság megnyilvánulása is. Azért vertem nagydobra, hogy mutassam, életem különbözik a mi szokásos nyárspolgári életformánktól. Másról is híres lehetnék, mondjuk, hogy ott ülök a Széchenyi Könyvtárban, és megtanultam három nyelvet. Egyet sem tudok. Ez mégis jó életforma nekem. Színházi élet, öcsém is színész¹², bent vagyok ebben a bohém világban. A bohémek nem korruptak, a saját pénzüket vesztik el, nem ártanak annyit a társadalomnak, mint némelyik nagyon hasznosnak vélt úr.” (Bertha 118–9.)

A fent emlegetett Czibor Jánossal (aki esztétikát tanított a főiskolán, miközben a Szépirodalmi Könyvkiadó lektora is volt), valamint (a szintén a Szépirodalminál szerkesztő) Réz Pállal és (az éppen általános iskolában tanító) Abody Bélával hosszú éjszakákon át kártyázott Csurka. Megismerkedésüket Réz Pál így meséli el: „Czibor János hozta el” „a New York mélyvizébe”. „A nagydarab, pirospozsgás, félszeg fiú letelepedett az asztalhoz, amelynek Vas István, Kormos István, Zelk Zoltán, Réz Ádám, Czibor János, Domokos Mátyás, Csernus Tibor, Kellér Andor voltak a törzsvendégei, de néha leült közénk Ferenczy Béni is, Ottlik Géza, Szántó Piroska, Tamási Áron, Juhász Ferenc, Nagy László – napestig folytathatnám a fényes nevek sorolását. Letelepedett a fehér asztalhoz, és harminc évig fel sem állt onnan. Persze: képletesen szólva. Mert azért kiballagott a lóversenyre, a galoppra is, az ügetőre is, elment a Fészekbe vagy magánlakásokra kártyázni”.¹³

A kártya, illetve ez a társaság Csurka számára a budapesti művészvilágba való bebocsáttatást is jelentette. A magára vett

10 Szőnyi Tamás: Bűnhődés a bűn előtt. Csurka István az állambiztonsági aktákban. *Magyar Narancs* 2012/6.

11 Mint az *Átvilágításban* írja, vizsgák nélkül, ugyanis az évfolyama már végzett.

12 Csurka Lászlót (1936) 1955-ben eltávolították a főiskoláról, ezután segédszínész lett Kaposvárott, majd a Déryné Színházban játszott. 1959-ben került a Nemzeti Színházhoz, ahol (beleértve utódját, a Pesti Magyar Színházat is) 2012-ig volt tag.

13 Réz Pál: Csurka István 1934–2012. *Holmi* 2012. február.

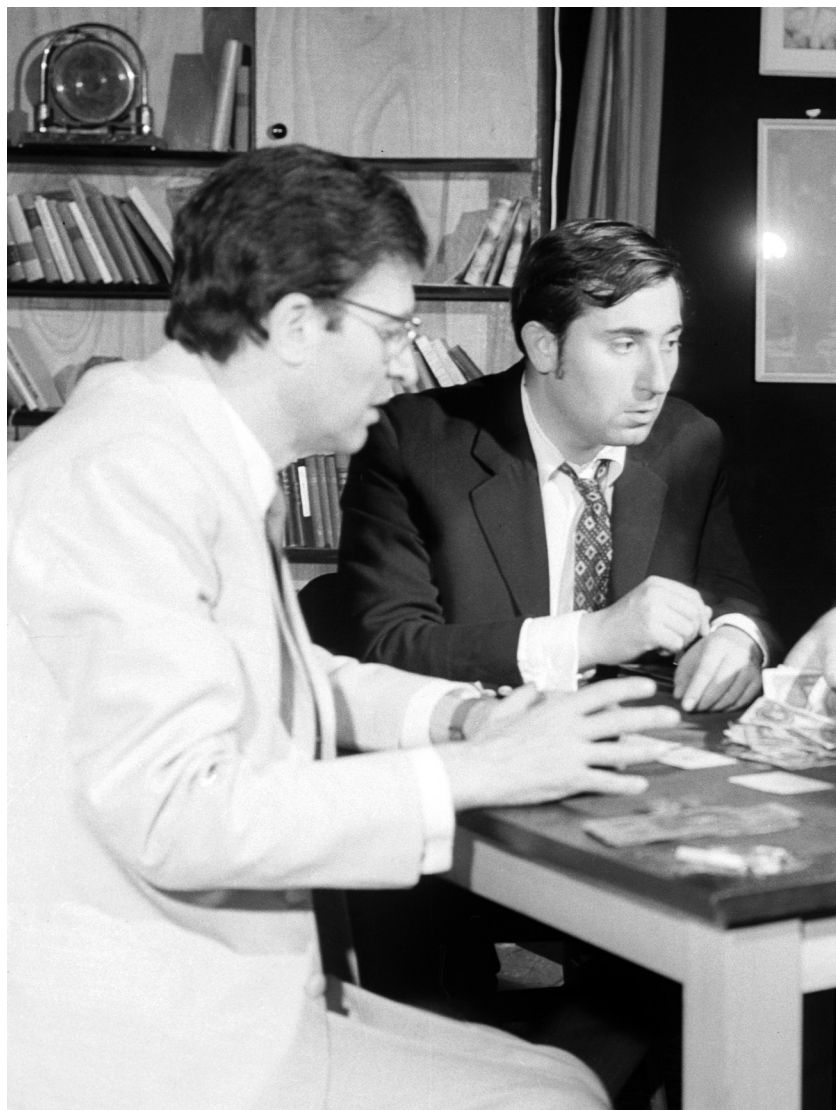
narodnyik szerep után visszatérést az apja „egyik” életét jelentő bohém világba. (És ha Csurka írt volna jelentéseket – mint ahogy határozottan állítja, hogy nem – a fenti névsort olvasva, bizony lett volna mit mondania.)

KI LESZ A BÁLANYA?

Czibor János 1961-ben öngyilkosságot követett el. A következő évben írta meg róla, illetve a kártyázó négyes társaságról első darabját Csurka. A *Ki lesz a bálánya?*-ban még a neveket is alig változtatta meg: Cziborból Cifra lesz, Abodyból Abonyi, Rézből Fény, magát pedig Csüllöghnek hívja, de a többiek Böhönyének szólítják. Csurka „így nevezte magát, részint arról a faluról, ahol katonáskodott, részint külső-belső habitusát jellemzendő”. (Réz)

Az első Csurka-drámára „azonnal volt »vevő«, azaz színház, amely elő akarta adni, sok éven át mégsem juthatott színpadhoz”.¹⁴ Sőt nyomtatásban is csak öt év múlva, a *Magvető almanach*-jában jelenhetett meg 1967-ben (majd 1970-ben Csurka drámakötetében, illetve ugyanebben az évben a *Rivalda 68–69* című antológiában is). A színházi bemutatóra 1969-ben kerülhetett sor, igaz, akkor is csak a szűkített nyilvánosságot jelentő Thália Stúdióban engedélyezték. „Meglehetősen nagy kerülőkkel jutott közönség elé” – mondja róla Csurka. „Egyszer a hatvanas évek elején lementem Szigligetre, hogy írjak egy kisregényt erre a témára, amit már, mint minden születendő művemet, sokáig hordoztam magamban. Akkoriban nagyon sokat kártyáztam ebben a társaságban, amit megjelentettem a *Bálányában*, és a kisregényből, ahogy elkezdtem írni, egyszeriben színdarab lett. Megvolt a színleírása, így akartam kezdeni a kisregényt is, aztán dialógusokban folytattam. És mintha egy magnót hallottam volna a szobában ... A régi partik szövegei jöttek fel, és a póker-társak, ezek a kedves kísértetek vezették a tollat.

Aztán a további darabjaimat úgyszólván már csak azért írtam, hogy színpadra segítsem a *Bálányát*. Mert hiába mutattam meg a szövegemet többeknek, elsősorban a Vígszínházban próbálkoztam, de ott is azt mondták, hogy ez nagyon jó, csak kellene valami »úttörő« drámát írnom. Lehetőleg egy könnyebb vígjátékot, amivel bevezetem magam egyrészt a szakmába, másrészt utat török ennek a műnek. Így írtam maga a *Színhó*st [1964], amivel azonban nem lett kevesebb a problémám. Alig kapott színpadot, de aztán végül a színházzal közös ügyes harccal színpadra került.¹⁵ Arról azonban szó sem volt, hogy utat tört volna a *Ki lesz a bálánya?*-nak. Még könnyebb vígjátékot kértek tőlem! Persze, ezeket sem könnyű kézzel, nem félvállról vettem,

**A *Ki lesz a bálánya?* bemutatója a Tháliában 1969-ben
(Keres Emil, Szilágyi Tibor, Inke László, Harsányi Gábor)**

Foto: Tormai Andor, MTI

hanem éppen úgy, mint a *Bálányát*, hisz mögöttük állandóan az a törekvésem állt, hogy utat törjek első művemnek. Így írtam az *Idő vasfogát* [1965]. Nagy sikere volt, sokat játszották, kellemes emlékeim fűződnek az előadáshoz¹⁶, de a *Bálányához* nem tört utat.¹⁷

Közben Csurka a filmgyár felé tájékozódott, született is néhány filmje. Ő írta a *Kertes házak utcája* (1962) és a *Miért rosszak a magyar filmek?* (1964) forgatókönyveit (mindkettőt Fejér Tamás rendezte). (Később, a hetvenes években a *Hét tonna dollár* írója is ő volt.¹⁸) 1964-ben újabb elbeszéléskötete jelent meg (*Százötös mellék*), majd 1965-ben a *Moór és Paál* című regénye (amelyből később a *Döglött aknák* című darabját írta).

14 (barabás): TV-notesz [A *Ki lesz a bálánya?* tévéváltozatáról] *Esti Hírlap* 1980. VII. 5.

15 1964. október 3-án mutatták be a Vígszínházban Both Béla rendezésében Pálos György, Sulyok Mária, Bilicsi Tivadar, Csákányi László, Földi Teri főszereplésével. 1972-ben Székely Gábor rendezte meg Szolnokon.

16 Várkonyi Zoltán rendezésében mutatta be a Vígszínház társulata az Ódry Színpadon 1965. október 15-én. A főszerepeket Darvas Iván, Halász Judit, Bárdy György játszotta. 1974-ben Debrecenben, 1977-ben Szegeden mutatták be, majd 1982-ben a Népszínház tűzte műsorra.

17 Guelminó Sándor: „Úttörő” drámáktól a szabad művészetig. Beszélgetés Csurka Istvánnal. *Magyar Szó* 1977. XII. 3. (Az Újvidéki Rádióban elhangzott beszélgetés részletei). A továbbiakban Guelminó.

18 A Kabos László főszereplésével 1973-ban forgatott vígjátékot Hintsch György rendezte.

A BÁLANYA SZÍNPADON ÉS TÉVÉBEN

Majd a *Bálanya* is színpadot kapott, de – ahogy ez kiderül a bemutató előadás rendezőjének, Léner Péternek a jegyzeteiből – nem olyat, amelyet szerzője elképzelt számára. Csurka „némi bizalmatlansággal és gyanakvással fogadta, hogy legkedvesebb színdarabját, a *Ki lesz a bálanyá?*-t egy százszemélyes kis színház mutatja be, amelynek nincs se nézőtere, se színpada; ahol egy darab, ha ötvenszer megy, ötezer néző látja. Nem bízott az átütő siker lehetőségében. Elmondtuk neki, hogy minden siker különböző, csak a bukások egyformák. Egy sikeres produkció, mint például a *Godot-ra várva* műsoron maradhat akár három szezonon át is. A stúdió közönsége a színházlátogatók legértőbb, legérdeklődőbb rétegéből kerül ki, akik ha megszeretnek egy drámát, szerzőt vagy színházat, igazi törzsközönsséggé válnak.”¹⁹

Nem tudni, hogy mennyire sikerült a szerző meggyőzése, de a rendező jegyzeteiből az derül ki, hogy nem feltétlenül Csurka el-

képzeléseit valósította meg. „Az első kérdés, amire válaszolnom kell: mi a célom az előadással? Egy értelmiségi betegség kórlapjának leírása. A betegség vírusa a sértettség, a túlérzékenység, a lelki gyengeség, a lustaság stb. A mi éghajlatunk alatt feltűnően gyorsan terjed. Mennyiben felelős az egyén, illetve az »éghajlati viszony« a betegségért és az egyik szereplő – Czifra – haláláért: ennek a felmutatása az előadás alapvető feladata.”

Csurka ehhez képest így beszélt a darabjáról 1977-ben: „A *Bálanya*-ban végeredményben egy nemzedéknek egy bizonyos történelmi helyzetből, az ’56-ot követő történelmi helyzetből való útkezesését, az élet egyre fogyó és egyre táguló, egyre megújuló és egyre változó, tehát őket állandóan válaszut elé állító kérdéseibe, lehetőségeibe való csimpaszkodást írtam meg. Emiatt szenvednek, emiatt kártyázzák halálra magukat ezek a figurák, mert egyrészt kicsúszott a lábuk alól a talaj, másrészt új szőnyegek, új varázsszőnyegek kerülnek talpuk alá, és nagyon nehéz a régi eszméket megtalálni, tovább vinni a zászlót. Ezekről szól a darab.” (Guelminó) Tehát a zászló, amit Csurka nemzedékének a hídon kellene átvinnie, mégsem a szocializmust, hanem ’56 eszméit jelenti?

1969-es ősbemutatója után nagyon sokáig nem kapott újra színpadot a *Ki lesz a bálanya?* (Legközelebb 1983-ban játszották Zalaegerszegen, majd – mintegy a vígszínházi Csurka-ciklus lezárásaként 1984-ben a Pesti Színházban Horvai István rendezésében.) 1977-ben azonban nagyszerű tévéjáték készült belőle Dömölky János rendezésében²⁰, és a rendezői munka valamint a kiváló színészi játék izgalmas, eleven színdarabnak mutatta az akkor már 15 éves szöveget.

Dömölky „négy színésze Őze Lajos, Szilágyi Tibor, Haumann Péter és Cserhalmi György, akiről tudjuk, hogy jó színészek, de akiket láthatunk sokszor túlzónak, bizonytalannak, önmagukat ismétlőnek is, most: mesterkvartett” – írja a *Ki lesz a bálanya?* tévéváltozatáról Sándor Iván. „Micsoda szólók, milyen nagyszerű összhangzat. És váltások, kitartott hangok. És csendek. Sehol egy rutinos megoldás. A színész ne valljon, a színész ábrázoljon. De úgy, mint ők négyen, hogy közben az izmaikban, a torokszorulásukban, az eltorzult röhögésükben is ott van, hogy miféle rekviemhez kísérrőjátzsma ez a parti.”²¹ (Az utóbbi utalás arra vonatkozik, hogy a tévéjáték bevezető képei alatt Mozart *Requiemje* szól.)

„KONFLIKTUS NÉLKÜLI DRÁMA”

A *Ki lesz a bálanya?*-nak nincs cselekménye. Négy férfi ül egy asztalnál (időnként persze felállnak, kimennek), és elszántan kártyáznak. Közben beszélgetnek. Egyrészt azt mondják, ami a játék bonyolításához szükséges (pókereznek: lapot kapnak és kérnek, tétet hívnak, megadják vagy kiszállnak, esetleg emelik a tétet, erre is reagálnak, végül megmutatják, volt-e pár, drill, sor stb. a kezükben,

19 Léner Péter: A *Ki lesz a bálanya?* próbáin. *Színház* 1970/5. 41–43. o. 41.

20 A tévéváltozatot is csak a forgatás után három évvel tűzte műsorra a Magyar Televízió, 1980 nyarán.

21 Sándor Iván: *Ki itt a bálanya?* Csurka István drámájának tévéváltozata. *Filmvilág* 1980/7.

vagy csak blöfföltek). Közben – mivel baráti társaságról van szó – ugratják is egymást, hülyéskednek, filozofálgatnak. Ezzel reflektálnak a helyzetükre is, nemcsak a kártyacsaták fordulataira, hanem tágabban saját magukra és a környezetükre, és egy-egy nekilóduló monológban – jobbára a játék feszült helyzeteihez vagy fordulópontjaihoz kapcsolódóan – az életükről, a sorsukról is beszélnek.

Csurka egy olyan köznapi szituációból indul ki, amelyben bármi szóba kerülhet. Az más kérdés, hogy az olvasó / néző mit tart valóban ide illő témának, és miről érzi azt, hogy a hajánál fogva rángatják elő a szereplők. Inkább ez köti korhoz a szöveget, és nem a benne kifejeződő életérzés (mert Csurka kerül a szövegben bármilyen a korhoz kötődő konkrét utalást). Miközben 1962-ben, a születése idején érdekes – vagy egy konzervatívabb ízlés számára: bosszantó – lehetett az, hogy banális szituációban elvontabb kérdésekről is beszélgetnek a szereplők, a mai ízlés számára talán túlságosan sok a dialógusokban az okoskodás. (Az 1977-es tévéjátékban a színészi játék győz meg arról, hogy ezek a figurák viselkedhetnek, beszélgethetnek így.)

A hatvanas évek elején Csurka úgy érzi, hogy magyarázkodnia kell a *Ki lesz a bálanya?* szokatlan formája miatt, sőt ezt fontosnak érzi a darabba is beleírni: „Emlékeztek, hogy milyen nagy viták voltak azelőtt; van-e, lehet-e konfliktus nélküli dráma?” – mondja játék közben az író alteregója, Csüllögh (Cserhalmi György). Inkább legyen egy dráma konfliktus nélküli, mint álkonfliktussal terhes” – reagál Abonyi (Szilágyi Tibor). Majd Csüllögh kijelenti, hogy ő egy „konfliktus nélküli drámát” akar írni. „Az emberek éppúgy beszélgetnének, dolgoznának benne, mint az életben, semmi cselekmény, semmi konfliktus: az élet. A halál.”

Tulajdonképpen Csurka ezzel – a 60-as évek magyar drámájának környezetében teljes joggal – formabontássá stilizálja fel azt, ami valójában a társalgási színmű folytatását jelenti. Hisz a *Ki lesz a bálanya?* színpadán sem zajlik jelen idejű történet, de a szereplők itt is szellemes dialógusokkal helyettesítik a cselekményt (miközben a beszélgetések is sokszor arról szólnak, hogy miért nem lehet / érdemes bármit is tenni).

Csurka nagy találmánya, hogy a cselekményhiányt a kártyázással pótolja, így a kártyacsata fordulatai nemcsak feszültséget visznek a darabba, hanem helyettesítik is mindazt, ami a szereplők között nem történik meg. A nyérések, veszteségek folyton átrendezik a viszonyokat, kibillentik az egyes szereplőket az egyensúlyukból, miközben valójában nem fordulnak egymás ellen a figurák, maga a játék nem érinti a kapcsolatokat. Csurka arra nagyon vigyáz, hogy ne tegye próbára a barátságokat. Ebből adódik, hogy ma olvasva, nézve a darabot, nem tudjuk eldönteni, hogy tényleg vérre megy-e ez a játék. (Ebben nem segít a tévéjáték sem, amely feszültséget teremt, de nem igazán billenti ki a figurákat a szerepeikből, amelyekbe a szerző helyezte őket.)

Csurka másik újdonsága a darabot átszövő erős irónia, sokszor szarkazmusba hajló önirónia, ami végigvonul az egész szövegben. Például a konfliktus nélküli dráma felvetését Abonyi „korszakalkotó felfedezés”-nek mondja, de maga is ötletelni kezd: „Hívjál be három palit az utcáról, ültess le őket a színpadra, és mondd meg nekik: beszéljessenek.” A problémára Czifra (Őze Lajos) ugratással reagál. Szerinte az „beszél konfliktus nélküli drámáról, aki Böhönyén még kutya volt”. (Böhönye – mint a társaság legfiatalabb tagja – maga is eljuttassa időnként az engedelmes kutya szerepét.) „Egy kutya, két kutya nem ugat hiába. Négy kutya ugat a színpadon. Konfliktus nélküli dráma” – vágja rá Abonyi. „És négy veszett kutya?” – kontráz Fény (Haumann Péter). „Polgári dekadencia” – reagál Czifra.²² Miközben zajlanak az ugratások, a szellemeskedések – valójában végig a darabban ez adja meg dialógusok ritmusát – felmerül a keserű önarckép lehetősége is: nemcsak négy veszett kutya ugatása hallik a színpadról?

AKARTUNK, DE NEM LEHETETT?

Csurka másik meghatározó törekvése ugyanis nem kevesebb, mint hogy kártyázás közepette a kor emberi létezésének válsága fogalmazódjon meg a darabban. „Kint tombol²³ a szocializmus, és mi itt pókerezünk” – mondja Csüllögh, jelezve, hogy mindaz, ami a kártyázók között történik, összefügg a korral is, amelyben élnek.

Először – a rossz lapjárása miatt – Abonyi bukik ki. Emlékszik valaki, hogy ő valaha nyerőként állt fel? – kérdezi. „Egyáltalán én nyertem valahol, valamit az életben?” Majd sorolja: „Örökölttem egy házat. Elvesztettem. Megnősültem, válok. Kövér voltam, nem bírta a szívem, csont és bőr vagyok. De ezek mind jelentéktelen dolgok. Minek indultam én? Nem voltam nagy ígéret? És mi vagyok? Nincs eszem? Nincs szorgalmam? Nincs tehetségem?” – kérdezi, mire Czifra megjegyzi, hogy a gyerekek azért szeretik az iskolában, bár elkártyázza a pénzüket. (Ami igaz, mert Abonyi az úttörőkasszát meg az igazgató ajándékára félretett pénz is elveszti.) Erre Abonyi dühösen reagál. Kikéri magának ezt a hangot. „Az én megalkuvásaim nem hasonlíthatók a megalkuvásoknak azokhoz a sorozatához, amit te követtél el és követsz el” – szúr oda Czifrának. Ezzel kényes témát érint, mert Czifra határozottan visszakérdez: „Bálint, ésnél vagy?” Így erről az ingoványos területről ezután nem is esik szó. (Pedig a megalkuvás problémája rejtetten benne van minden szereplő sorsában.)

Később Fénynek lesz elege a kártyázásból, a társaságból: „Miért csináljuk mi ezt évek óta?” – kérdezi. „Nem múlik el hét, hogy ne ülnénk így négyesben ennél az asztalnál, és nincs este ilyen ocsmány, ronda perlekedés nélkül. Valaki mindig kinyiffan, valaki mindig hosszabbításért könyörög, valaki mindig adós marad. Énrajtam most olyan csömör vett erőt” – mondja, de nemcsak a játék miatt

22 A szöveget a következő kiadás alapján idézzük: *Ki lesz a bálanya?* In Csurka István: *Házmestersirató*. II. kötet. Magvető Kiadó, Budapest, 1980. 99–176. o.

23 A „tombol” ige a '77-es tévéjátékban hangzik el, az 1980-as szövegkiadásban egyszerű létige olvasható: „szocializmus van”.

érzi ezt, hanem elsősorban saját maga miatt: „Ronda féreg vagyok. Hát mi értelme ennek? Nekem rendes állásom van, a matematikai intézetben megbecsülnek. Valamikor úgy indultam, hogy nagy matematikus lesz belőlem.” De ő nemcsak azt a kérdést feszegeti, mint korábban Abonyi, hogy mi lett belőle, mire jutott az életében, hanem ennél jóval tágabban azt is, hogy egyáltalán adott-e a korban az értelmes élet lehetősége: „Végtelenül utálok magam. Félreértés ne essék, nem azért, mert itt pókerezem, mert tiltott hazardjátékot űzök. Éppen így utálhatnám magam, ha horgászással tölténém ezeket az időket. Mindenkinek utálnia kell önmagát, aki méltatlanul tölti a szabad idejét. ... Mert lehet, hogy ilyen módon, ilyen állatian, ilyen fesletten, ilyen dekadensen csak mi töltjük a péntek estéinket Budapesten, de szerintem vannak még szép számmal, akik másféle feslettséggel, de ugyanilyen rohadtul vegetálnak.”

Jóval később Csurka alteregója, Csüllögh is rákezd a „mi lett belőlem” témájára: „Nagyon szomorú vagyok. Őseim között prédikátorok és parasztok voltak. Én értelmiségi lettem. Egy korcs. Egy senki, egy niemand.” Erre Abonyi ironikusan megjegyzi hogy „Böhönye az értelmiség felelősségéről akar beszélni, csak nem tudja kifejezni magát.” De Csüllöghöt ezzel nem sikerül kizökkentenie. Inkább ő is általánosításba kezd: „Azért mi mégis a magyar értelmiség reprezentánsai vagyunk, nem? És olyan állati nagy gazemberséget egyi-

künk sem követett el. Viszont mit csináltunk? Csináltunk valamit?” „Akartunk” – vágja rá Abonyi. Mire Fény élesen reagál: „Ez a legkényelmesebb és a legposványosabb hazugság a világon: akartunk, de nem lehetett. Nem is akartunk. Aki akar, tud is” – jelenti ki.

„HÁT NEM LEHET MÁSKÉNT ÉLNI?”

Már hajnal felé, amikor mindenkinek elege van mindebből, Czifra tér vissza az egész estét átszövő problémára: „Benneteket most az a kérdés izgat, hogy tehettek-e róla, hogy így elhülyültetek. Hát én megmondom fiúk, és ezzel szeretném, ha egyszer és mindenkorra megoldottnak tekintenénk a problémát. Tehettek is róla meg nem is. Ez a világ olyan, amilyen. Aki akar, beledögölhet abba, hogy becsületes, józan, mértéktartó, és beledögölhet abba, hogy rothadt, bohém és becstelen. Nem csináltok semmi olyat, amivel megégethetnétek a kezeteiket, nem álltok sem a jobb-, sem a baloldalon, hanem itt zslugáztok nálam, és finnyásan bámuljátok a külvilág eseményeit. A lehetőségeket velem együtt valamikor megvolt, hogy másként éljete. Ti ezt választottátok. Ez barátaim a nihil.”

Csüllögh tiltakozik. Azt mondja, hogy ők nem a nihilt választották, hanem a játékot. Szerinte négy olyan ember ült le annak idején az asztalhoz, „akik meg voltak róla győződve, hogy az

A Ki lesz a bálanya? a Pesti Színházban 1984-ben (Hegedűs D. Géza, Szilágyi Tibor, Tordy Géza) *Foto:* Ilovsky Béla, MTI

egyetlen lehetséges tett, amit tehetnek, hogy fütyülve a világra, hátat fordítva és leköpve mindent, játszanak.” A játék mint menekülés, menedék Czifra szerint tévedés volt. Sőt épp ez vezetett a nihilhez: „mert a nihil is olyan, hogy fényes, amíg új. Aztán, amikor megszokja az ember, a legszebb nihil is unalmassá válik.”

Újabb körök után Fény tér vissza megint a problémához: „minden elfogyott, pénz, szó, élet, emberi tartás. Most már én is nagyon szomorú vagyok. Hát nem lehet másként élni? Mi nem tudunk értelmes célokért küzdeni?” Abonyi válaszol nem túl meggyőzően: „Minden korban, mindig és mindenütt lehet értelmesen élni.” Majd Marxot idézi: „A filozófusok eddig különféleképpen magyarázták a világot, de a feladat nem az, hogy megmagyarázzuk, hanem az, hogy megváltoztassuk.” „Csak az a baj – reagál erre Csüllögh –, hogy mi már elvesztettük a képességünket. Mi már nem tudjuk megváltoztatni a világot.” Ezzel vitába száll Fény, mert szerinte Csüllögh ezen csak azt érti, „hogymi nem tudjuk jobbat tenni a világot. No de könyörgöm, elrontani, tönkretenni, elposványosítani képesek vagyunk!”

Mindebből nagyon határozott kép rajzolódik ki az értelmiségről. Olyan embereket látunk, akik építeni nem képesek – elsősorban azért nem, mert a lelkük mélyén nem tudják elfogadni az építkezést, ami az országban zajlik, azaz képtelenek azonosulni a szocializmus gyakorlatával, a Kádár-rendszer teremtette konszolidációval. Ezért csak a tagadás marad számukra, amit Czifra határozottan meg is fogalmaz: „A huszadik század finnyássá és gyanakvóvá tette az értelmiséget, és beoltotta azzal a tévhitel, hogy számára az egyetlen lehetséges álláspont, ha mindenre nemet mond.”

Az est folyamán egyre nyilvánvalóbbá válik minden szereplő számára, hogy „bálányák vagyunk mindannyian”. Ez a kártyások között használt kifejezés a vesztesekre utal. (Mert „a bálánya az a nagyszony, aki a bálrendezés költségeit fedezi”. „A bálánya nem táncol, a bálánya fizet” – hangzik el a darabban.) Úgy tűnik, hogy mindannyian vesztesek. Tulajdonképpen ez az este ezt a felismerést hozta. És azt a kérdést, hogy mit lehet (kell) tenni ebben a helyzetben.

AMÍG NEM KÉSŐ

Erre két válasz olvasható ki a darabból. Az egyik csak meg nem valószínűsítő lehetőségként merül fel, a másik pedig tettként (amelynek megvalósulását nem állítja teljes bizonyossággal a darab).

Az előbbi lehetőség Csüllöghgel kapcsolatban vetődik fel: „Megjátsszod a nagy magyar nyugalmat, a nagy keleti tunyaságot? – kérdezi tőle Fény. – De ha ilyen vagy, akkor mit keresel köztünk? Mi mindnyájan terhelt, beteg, komplexumos [sic!] emberek vagyunk.” Erre nem azonnal reagál a megszólított, de később, sok más egyéb mellett kijelenti: „noha ökö, östulok, etelközi maradvány és kötéldegzetű bivaly vagyok, mégis életem tele van komplexumokkal, lelkem fekélyekkel”. De ekkor mindenki csak arra gondol, hogy hülyéskedik, mert arra akarja rávenni a másikat, hogy folytassák a játékot.

De újabb körök, újabb kiábrándulások után egyszer csak kijelenti Csüllögh, hogy „valami újat kell kezdeni!” Aztán később meg is magyarázza, hogy milyen „borzalmas” új dologra készül: „Hazamegyek, és elmondom a feleségemnek, hogy hol voltam és mit csináltam, és részletesen elmagyarázom neki, hogy hogyan telik egy ilyen éjszaka.” Fény ekkor érti meg a másikat: „Végre tudom a komplexumodat, drága Böhönye. Hány éve vártam erre, és csak néztelek, és nem vettem észre semmit azon a nagy busa pofádon... Szeretnéd bevallani? De nem mered, ugye? Nem lehet bevallani? Nem lehet meggyőzni!”

Csurka alteregóját tehát az nyomasztja, hogy nem képes őszinte lenni, sem a hozzá legközelebb állókhoz, sem a világhoz. Sőt szerinte valahogy az élethez hozzátartozik a hazugság. Hisz, amikor a konfliktus nélküli dráma ötletét veti fel, akkor is ezt mondja: ahhoz „hogymi az életben valamiből drámai konfliktus legyen, mindig bele kell hazudni valamit. Legtöbbször azt, hogy az embert ér-

A Csurka István forgatókönyvéből készült *A kard* (1976) forgatásán (Őze Lajos, Dömölky János, Polgár Géza, Haumann Péter)

Foto: Friedmann Endre, MTI

deklariálni. Az embert mint olyant tudniillik semmi nem érdekli.” A két részletet együtt olvasva úgy tűnik, hogy az igazi konfliktust az őszinteség teremtené meg. Ez zökkentené ki az életet a hazugságok teremtette szerepekből. A konfliktus elkerülése a szembenézés elkerülését is jelenti. De úgy tűnik, a gyónás mint a bűnbánat formája, nem járható út. Csüllögh-Csurka számára semmiképpen.

Hogy akkor milyen más lehetőség marad, arról Czifra sorsa beszél. Amikor Csüllögh a konfliktus nélküli dráma lehetőségéről beszél, Czifra így reagál: „Az élet szép, élni jó. Ha mondanám, elhinnétek, hogy meghalok?” De ekkor nem válaszol senki. Folyik tovább a kártyázás és az ugratás. És ahogy mindenki másnak, egyszer csak Czifrának is elege lesz az egész estéből, kártyázásból, a társaságból: „Ez csömör, ez fekély, ez undor” – mondja. „Vagyok annyira intelligens, hogy találjak ennél sokkal felemelőbb szórakozást magamnak. ... Nem kell nekem a pénzetek, nem kell nekem a hülye dumátok, nem kell a hülye életetek. Nem kell a társaságotok. Semmi nem kell.

Megyek előre a magam sötét, végzetes útján.” Közben ő is válaszol arra a kérdésre – mint mindenki más is az este során –, hogy mire jutott az életében: „Annyi a munkám, hogy nem tudom, melyiket csináljam. Mire jó ez nekem? Koptatom az idegeimet, agyoncigarettázom magam, elhülyülök, de teljesen, hát van ennek értelme?”

„Semmit nem tudtok rólam – mondja később. – Tudjátok talán, hogy meg fogok halni?” „Csak idő kérdése” – reagál Abonyi. „Nem igaz – mondja Czifra. – Én addig fogok meghalni, amíg nem késő. Veletek ellentétben, akik életetek végén fogtok meghalni, amikor rendszerint már késő, én nem életem végén, hanem akkor halok meg, amikor nem késő.”

Amikor a létezésükkel kapcsolatos fejtegetése végén a nihilhez jut mint alapfelismeréshez, akkor is így folytatja: „Tanuljatok tőlem: én tudniillik már vállalom ezt a nihilt, és büszke vagyok rá. Jelszóm: amíg nem késő. Nem rosszabb ez semminél, és nem is alábbvaló. Csak meg kell szokni.”

A Ki lesz a bálánya? forgatásának szünetében 1977-ben (Haumann Péter, Dömölky János)

Foto: a Dömölky család archívuma

„EBBE BELE KELL PUSZTULNI”

Ezen az estén semmi nem úgy történt, ahogy elhatározták: nem hagyták abba éjfélkor a játékot, és hajnalban már mindenki hitelbe játszott, pedig korábban ennek kizárásáról is megállapodtak. Közben mindenki kifordult egy kicsit magából, szétesett, undorítónak és alávalónak érezte magát is, és a helyzetet, amiben bennragadt. „Van innen kiút?” – kérdezte elmenőben Fény. „Nincs – válaszolja Csüllög –, ebbe bele kell pusztulni.”

Még kártyázás közben Abonyi megkérdezte Czifrától, hogy miért van beépítve borotvapenge a fürdőszobában talált szappanba. (Ugyanis Abonyinak az a „szokása”, hogy nagy pénzvesztései közepette nemcsak megfürdik a vendéglátónál, hanem a szappant is megeszi.) Czifra előbb azt válaszolja, hogy semmi közük hozzá, aztán mégis alapos magyarázatba kezd: „Egy ilyen átzúllott éjszaka után nagyon jótékony hatású tud lenni a gőzfürdő. Az ember kibérel egy kádat, bezárkózik, és elkezd mosni magát. Ott ahol piszkos. A nyakát, a csuklóját. A csukója mindig bepiszkolódik az embernek, ahogy nyúl a dohány után, a lapok után. És a szappan kopik, kopik, kopik, viszont az ember végül tisztán megy át a másvilágba.” (Radnóti Zsuzsa úgy találja, hogy ez a részlet is Csurka személyes elhallgatásairól beszél: „Ha pszichoanalitikus szaktanulmány vizsgálná ezt az idézetet, bizonyára részletesen elemezné ezt a képet: a „bepiszkolódott csukló”, amint „nyúl” a dohány, a kártyalapok után, ahogy írja nyúlhatott egykoron a beszerzőpapír után, hogy aláírja.”²⁴)

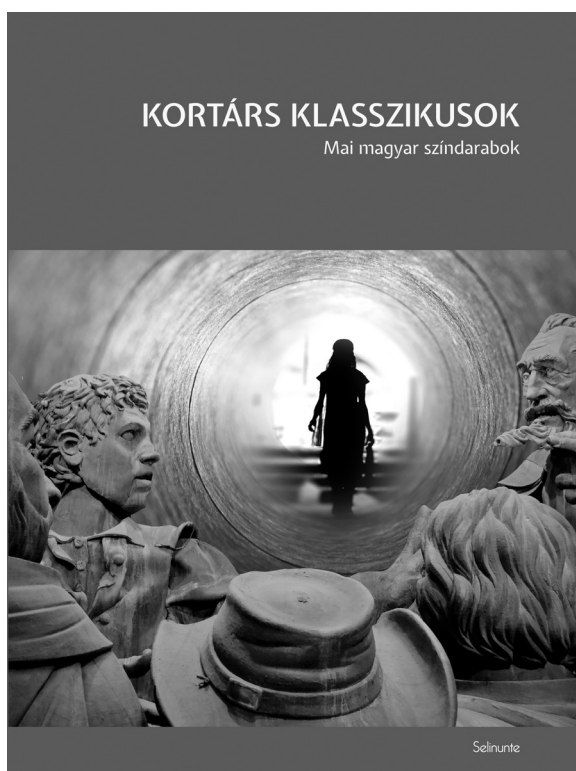
Czifrának a borotvapengés szappanról szóló fejtegetésére a többiek sorra reagálnak valami szellemességgel, ezekből az derül ki, hogy hiszik is meg nem is, amit Czifra mond. Pedig úgy köszön el, hogy „nem tudom, hogy találkozunk-e még valaha az életben”. Igaz, ezt is megjátszva mondja, megint nem kell feltétlen komolyan venni. Mint ahogy azt sem, ahogy azt mondja az unokaöccsének, hogy ha otthagyja neki a lakást, akkor a gőzbe megy, és viszi magával a szappant is. „Így is kell a lakás? – kérdezi Juhásztól (Szakácsi Sándor). „Így is” – válaszolja a fiú, aki ott dekkolt egész este és éjszaka a parkban egy nővel, várta, hogy végre elmenjenek a vendégek, és felhozhassa a lányt a lakásba. „Felvágom az ereimet” – teszi még egyértelműbbé Juhász választását Czifra. „Ezen is át kell esnünk – válaszolja a fiú –, borzalmas hogy mindig ezzel fenyegetsz.” Majd hozzáteszi: „Ha meghalsz, nem azért halsz meg. Jelszavad: amíg nem késő.”

Aztán elmegy Czifra, és feljön a Lány (Takács Katalin). „Miénk lesz a lakás” – mondja neki a fiú. „Jogunk van hozzá, kibőjtöltük.” De amikor vetkőztetni kezdi a lányt, egyszer csak azt mondja neki: „Most ebben a végtelen nagy boldogságban megéreztem az ő végtelen nagy szomorúságát. Most már biztos, hogy elmegy a fürdőbe, és felvágja az ereit.” „Ne hagyj meghalni, menj utána” – mondja neki a lány. „Nem megyek – válaszolja a fiú. – Ne félj. Neki nincs más lehetősége. Tudja, mit csinál. Ne is gondoldj rá!”

24 Radnóti Zsuzsa: A felfogadott fogadó lelkivilága. In Radnóti Zsuzsa: *Lázadó dramaturgiák. Drámaíróportrék*. Palatinus, 2003. 70–102. o. 75.

Dömölky János tévéjátéka nem mutatja különösebben kíméletlennek az új nemzedéket, sőt érzéketlennek sem. (Az ágyban egymáshoz bújva még el is siratja Czifrát a fiú és a lány.) Egyszerűen ők már olyan világba születtek bele, hogy nem értik, hogy mi bajuk az előttük járóknak. Különösen hogy azok nem is beszélnek róla. Csak szenvednek tőle, amikor a kártya nem tereli el a figyelmüket, és egy pillanatra félrecsúszik az álca, amit maguk elé tartanak. Hisz különben csak a szerepeik látszódnak, amelyekkel a tagadásukat palástolják.

Részlet egy hosszabb tanulmányból, amely teljes egészében *Sándor L. István: Repedések a rendszeren. Kultúra és társadalom a 70-es évek végén Magyarországon* című könyvben olvasható. (Selinunte Kiadó, 2017.)

KORTÁRS KLASSZIKUSOK MAI MAGYAR SZÍNDARABOK

Székely Csaba: Alkésztisz

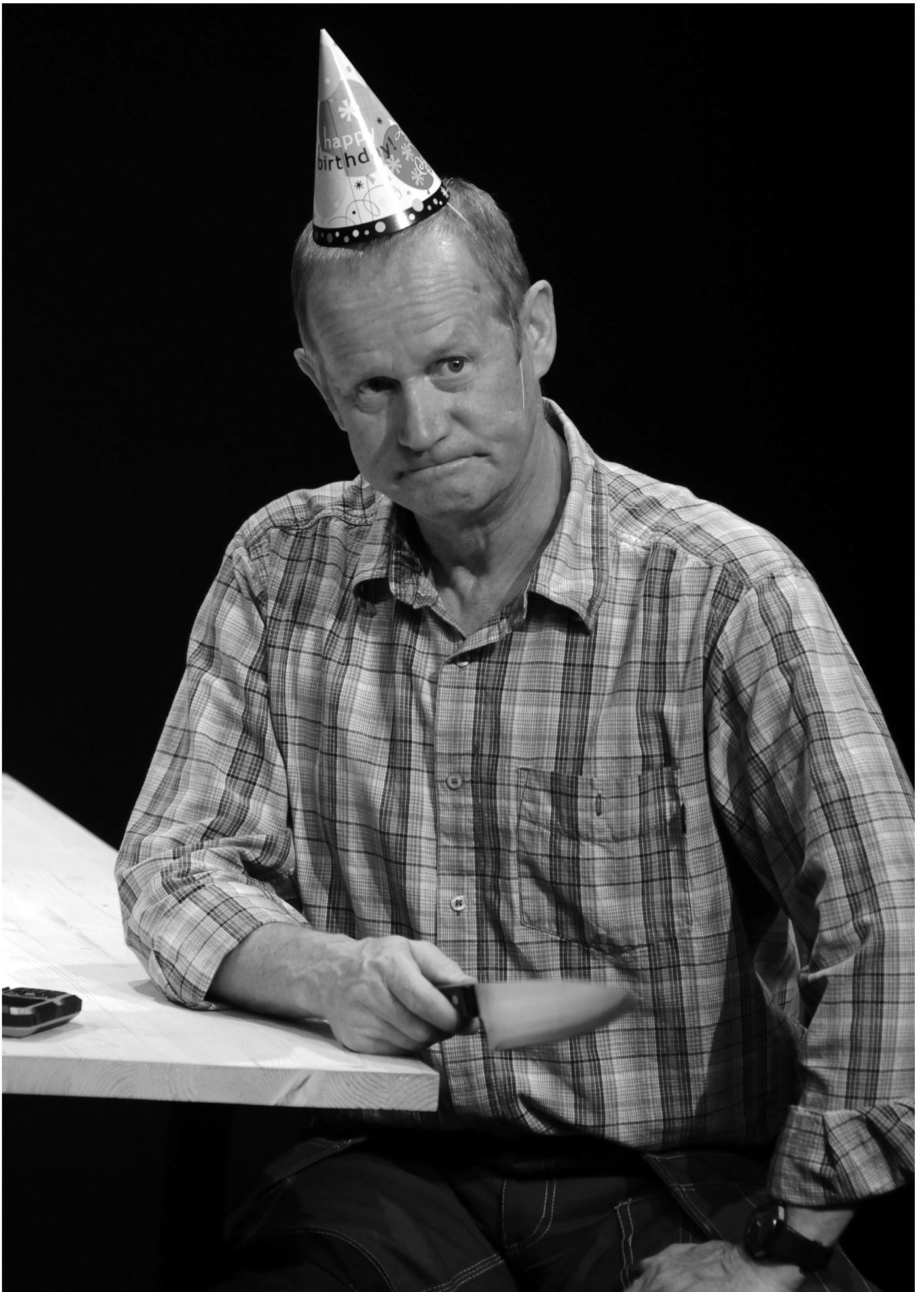
Jeles András: József és testvérei

Gyulay Eszter–Rába Roland: Don Quijote

Gábor Sára–Hegymegi Máté: Kohlhaas

Az Olvasópróba sorozat harmadik kötetében olyan darabok olvashatók, amelyek kortárs szemlélettel gondolnak újra mitikus hősöket és mesélnek újra klasszikus történeteket.

Kapható a Színházi könyvek webáruházban (szinhazikonyvek.hu) és az Írók Boltjában.

Diggerdrájver (Örkény Színház – Egres Attila) *Foto:* Szabó Dorottya

